

Grundlegende (theoretische) Voraussetzungen des Konzepts des «Sozialstaates»

*Doz. Dr. **Natalia Halitsyna***

Direktorin des Instituts der staatlichen

und kommunalen Verwaltung der Klassischen Privaten Universität,

Ukraine

In diesem Artikel geht es darum, die grundlegenden Kategorien herauszuarbeiten, auf deren Basis das Konzept des Sozialstaates formuliert wird. Die Autorin kommt zu dem Schluss, dass es sich um folgende Kategorien handelt: die Idee der sozialen Gerechtigkeit und der sozialen Rechte des Einzelnen sowie der staatlichen Sozialpolitik.

Mit Blick auf die Idee der sozialen Gerechtigkeit setzt sich die Autorin mit anderen Autoren auseinander und betont die Unmöglichkeit, soziale Gerechtigkeit auf die soziale Sicherheit oder den sozialen Schutz zu reduzieren. Die Autorin kritisiert die Position derjenigen Wissenschaftler, die betonen, dass soziale Gerechtigkeit schon durch die rechtliche Gleichstellung und politische Freiheit von Privatpersonen erreicht wird. Diese Ziele, so die Autorin, werden auf Kosten der politischen Gerechtigkeit erreicht. Die Autorin weist nach, dass eine enge Verbindung von sozialer Gerechtigkeit mit dem Niveau der kulturellen Entwicklung einer Gesellschaft besteht.

Ein weiteres Grundelement des Konzepts vom Sozialstaat stellen die anerkannten Menschen- und Bürgerrechte dar, die, so die Autorin, auf der einen Seite auf der Grundlage der Idee der sozialen Gerechtigkeit gebildet worden sind, auf der anderen Seite aber auch selber die notwendige Grundlage für die Entwicklung einer staatlichen Sozialpolitik gelegt haben, welche solche Rechte erst anerkannt hat. Die Autorin widerspricht sowohl den Autoren, die für die sozialen Rechte den Status der «Menschenrechte» nicht anerkennen, wie auch denjenigen Meinungen, welche die sozialen Rechte im Lichte der Theorie der «Generationen der Rechte» sehen. Die Autorin glaubt, dass die sozialen Rechte in erster Linie aus der Sicht der Theorie der Rechtsstellungen des Menschen betrachtet werden sollten, die von Georg Jellinek entwickelt wurde. In dem Artikel stellt die Autorin fest, dass die sozialen Rechte der Menschen und Bürger meist als Unterarten von subjektiven öffentlichen Rechten zu betrachten sind, was die Existenz von sozialen Rechten privatrechtlicher Natur jedoch nicht ausschließt.

Das Studium der Sozialpolitik erlaubt der Autorin den Schluss, dass es notwendig ist, zwischen der Sozialpolitik als solcher und den Aktivitäten, die auf ihre Umsetzung ausgerichtet sind, zu unterscheiden. Dabei wird der Ansatz der Autorin formuliert, die «Sozialpolitik» neu zu definieren.

Eine besondere Aufmerksamkeit schenkt der Beitrag der Analyse der Aufgaben der Sozialpolitik und ihren Prinzipien. In der Diskussion mit anderen Autoren betont die Autorin die Unmöglichkeit einer Vermischung von Prinzipien der Sozialpolitik mit den Grundsätzen des Sozialstaates. Am Ende des Artikels werden als Prinzipien der Sozialpolitik aufgelistet: eine Kombination von staatlichen sozialen Garantien und eigenen, der Person zustehenden Mitteln zur Lösung ihrer sozialen Probleme; die Orientierung auf Anreize zur Eigenmotivation; die Effektivität und Effizienz der Arbeit; die Förderung einer aktiven Beteiligung der Privatwirtschaft und der Institutionen der Zivilgesellschaft an der Verwirklichung sozialer Programme und Projekte.

Основоположні (теоретичні) засади концепції «соціальна держава»***Галіцина Наталія Вікторівна****к.ю.н., доцент,**директор Бердянського інституту**державного та муніципального управління**Класичного приватного університету,**Україна*

Проведені розвідки у напрямку пізнання сутності концепції соціальної держави свідчать про її складний характер, обумовлений поєднанням різновекторних елементів, покладених у підґрунтя останньої. Тому, на наше переконання, вивчати соціальну державу як цілісну категорію надзвичайно складно, а подекуди і безперспективно. Більш логічним та практично корисним, у цьому плані, виглядає системний підхід, який дозволяє підійти до характеристики соціальної держави через призму аналізу її окремих підсистемних утворень (категорій), тобто піти шляхом сходження від конкретного до абстрактного¹.

Вихідні засади дослідження

Рухаючись у сформульованому напрямку, варто відзначити, що подібне

ставлення до аналізу концепції соціальної держави не є загально прийнятним, що, власне, і пояснює відсутність у науковій літературі чітко сформульованих позицій на предмет того, а з яких же, власне, категорій (елементів) складається названа концепція. Як показує проведений аналіз, переважна більшість авторів, досліджуючи названу проблематику, концентрує свою увагу на одному або декількох, тісно пов'язаних з соціальною державою, елементах, таких, наприклад, як соціальна політика або соціальні права громадян. Такий підхід є невиправданим, як з позиції того, що решта важливих для розуміння сутності соціальної держави аспектів залишається «поза грою», так і з огляду на те, що автори, у переважній більшості випадків, не показують існуючих між ними взаємозв'язків. Як наслідок, межі концепції соціальної держави залишаються чітко невизначеними. З іншого боку, є очевидним, що згадане вище «розкладання» соціальної держави на

¹ Диалектика познания сложных социальных систем / Под ред. В. С. Тютютина. – М.: Мысль, 1988., с. 210.

окремі елементи, дозволяє виділити поміж останніх ті, які є, так би мовити, визначальними для її функціонування, як, відповідно, і ті, від яких названа концепція, можливо, має бути звільнена. Ця думка видається нам дуже важливою, бо її імплементація у сферу законодавства дозволить владі сконцентрувати свої зусилля на розв'язанні першочергових питань, які гальмують реальне втілення ідеї соціальної державності у життя.

Переходячи поступово до вирішення завдання, сформульованого у назві статті, зазначимо, що нині у літературі згадується про доволі значну кількість категорій, які, на думку авторів, мають як пряме відношення до концепції соціальної держави, так і прямий зв'язок з нею. Серед таких категорій найбільш часто називаються: соціальна політика, соціальні права, соціальні функції держави, соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги тощо. Дійсно, усі вони у тій або іншій мірі мають зв'язок із соціальною державою, проте кожна з них, на наш погляд, виконує різну роль у процесі її становлення та утвердження. Відповідно, у першу чергу, ми маємо виокремити ті елементи, які закладають основу концепції соціальної держави, тобто є базовими для неї, знаходячи, як наслідок, свій прояв лише на рівні її теоретичного обґрунтування. В якості

таких базових елементів ми схильні розглядати ідею соціальної справедливості, соціальні права та соціальну політику.

Соціальна справедливість

Соціальна справедливість, будучи підвидом справедливості як такої, закладає основу для формування норм права, які, на більш пізніх етапах становлення концепції соціальної держави, складуть її нормативне підґрунтя. Такий висновок, на наш погляд, може бути підтверджений посиланням на рішення Конституційного Суду України у справі про призначення більш м'якого покарання², в якому було зазначено, що справедливість є однією з основ для формування принципу верховенства права, який, у свою чергу, має бути покладений у підґрунтя будь-якої норми права та будь-якого акту застосування норми права. Цей висновок знаходить підтримку також і серед науковців, які зазначають, що для забезпечення стабільності в суспільному житті варто прагнути, щоб принцип справедливості діяв узгоджено з системою

²Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.

права. «В ідеалі вся правова система суспільства повинна стояти на варті справедливості, слугувати засобом її втілення та закріплення»³. Відповідно, у даному випадку мова йде про існування логічного ланцюгу: справедливість – верховенство права – норма права (акт застосування норми права).

В узагальненому вигляді справедливість пропонується визначити в якості морально виправданого та правильного еталону для порівняння дій чи поведінки певного соціального суб'єкта та відповідної віддачі з боку інших суб'єктів або суспільства в цілому. Разом з цим, варто пам'ятати, що уявлення людей про справедливість чи несправедливість виробляються в суспільстві та закріплюються досвідом поколінь. Реалізація справедливості відбувається шляхом формування відповідних соціальних норм, які регулюють певні сфери життєдіяльності суспільства: соціально-економічну, політичну, правову тощо. В соціально-економічному аспекті положення ідеї соціальної справедливості знаходять втілення в оцінці економічних фактів (справедливі економічні відносини, справедлива зарплатня і т. ін.), у розподілі суспільного багатства, в створенні гідних

умов життя. Втілення положень ідеї справедливості – це, з одного боку, розподіл і привласнення матеріальних чи духовних благ, певних видів діяльності, а з іншого – активна життєдіяльність кожного соціального суб'єкта по привласненню або виробництву цих благ, по вдосконаленню суспільних відносин⁴.

З приводу розуміння сутності соціальної справедливості у літературі, зрозуміло, зустрічаються і інші точки зору. Так, на думку М. Тесленка соціальна справедливість являє собою баланс прав та обов'язків громадян, які одержують можливість рівноправної участі у створенні та поділі загальної міри суспільного добробуту⁵.

На переконання С. В. Околіти соціальна справедливість проявляється на рівні відповідності між роллю певних соціальних суб'єктів в житті суспільства та їхнім статусом, між правами та обов'язками, діями та відплатою за них, працею та винагородою, заслугами людей та суспільним виданням⁶.

Дещо по-іншому до тлумачення соціальної справедливості підходить Г. Ю. Семігін, наголошуючи на тому, що

⁴ Там само, с. 72, 74-75.

⁵ Тесленко М. Право як інструмент соціальної справедливості // Право України. – 2004. – № 7. – С. 40–41.

⁶ Околіта С. В. Справедливість та законність як принципи державно-правового регулювання: автореф. дисер. ... к. н. з державного управління. – К.: УАДУ, 2000., с. 11.

³ Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні : дис. канд. юрид. наук / 12.00.01 / Вячеслав Михайлович Якубенко. К., 2005., с. 71.

остання являє собою сукупність універсальних принципів, які визначають право громадян на суспільний устрій, яке відповідає прагненню до соціального ідеалу і яке забезпечує усім громадянам юридичну рівність та політичні свободи, високу якість життя, можливість самореалізації, соціальне партнерство⁷.

У ракурсі викладеного заслуговує уваги також і визначення соціальної справедливості, сформульоване В. В. Сокуреном, який під останньою розуміє обумовлену природним правом загальнолюдську цінність, яка представляє собою захищені правом і всім суспільним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей, а також розподіл та законне їх використання з урахуванням власного вкладу в суспільство і збереження гідності людини⁸.

Даючи оцінку викладеним вище думкам на рахунок розуміння сутності категорії соціальна справедливість, зазначимо наступне. На наш погляд, останнім властиві певні недоліки, які ускладнюють розуміння названої категорії. Так, наприклад, недоцільно розглядати

соціальну справедливість через призму прав та обов'язків особи на отримання певної допомоги чи на участь у розподілі соціальних благ, оскільки соціальна справедливість, і це особливо чітко прослідковується в історичному розрізі, формувалася та формується у позаправовому полі, перебуваючи на рівні моралі, культури та релігії. Наявність права та обов'язків, про які згадував М. Тесленко, не може вплинути на соціальну справедливість як таку, бо остання характеризує не правовий статус особи, а її ставлення до тих соціальних процесів, які відбуваються у суспільстві та державі. Подивимося на цю проблему через призму чинного українського законодавства. На сьогодні ми маємо значну кількість законодавчих актів, які гарантують громадянам України соціальний захист, соціальне забезпечення та допомогу. Проте, чи можемо ми при цьому стверджувати, що в Україні панує соціальна справедливість?!

Не можемо ми погодитися також і з Г. М. Пилипенком, який вважає, що соціальна справедливість зводиться до забезпечення певного соціального статусу приватних осіб⁹, оскільки за такого підходу відбувається зрівняння соціальної

⁷Семигин Г.Ю. Социальная справедливость и право. Основы взаимодействия // Социс. – 2009. – № 3. – С. 72–81.

⁸Сокурено В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави: Дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.12 «філософія права» / Валерій Васильович Сокурено. К., 2002., с. 34.

⁹Пилипенко Г. М. Соціальна справедливість: сутність, концепції та місце у ліберальному проєкті України // Академічний огляд. – 2013. – № 1 (38). – С. 24–31.

справедливості з такими категоріями як соціальний захист чи соціальне забезпечення, у межах яких, власне, і відбувається забезпечення соціальних потреб населення. Тоді ж у чому різниця між соціальною справедливістю та соціальним забезпеченням (захистом)?! Невже це однопорядкові категорії та явища?!

Певні зауваження з нашого боку викликає також і позиція Г. Ю. Семігіна. Безумовно, право та справедливість є тісно пов'язаними між собою явищами, які впливають одне на одне та доповнюють одне одного. Разом з цим, очевидним є і той факт, що справедливість, будучи поняттям загального порядку, може проявлятися і на рівні конкретного, що, як наслідок, дозволяє вести мову про окремі прояви справедливості, наприклад, про легальну або політичну справедливість¹⁰. З огляду на це, соціальну справедливість необхідно розглядати в якості підвиду справедливості як такої. Відповідно, це означає, що її вимоги (вихідні положення, ідеї) будуть впливати на формування/реалізацію не усієї сукупності норм права, а лише на ту їх частину, яка пов'язана із сферою, в якій, власне, соціальна справедливість і знаходить

прояв. Таким чином, ми не можемо погодитися з Г. Ю. Семігіним у тому, що соціальна справедливість забезпечує приватним особам юридичну рівність та політичні свободи. Зазначені завдання виконуються, скоріш за все, за рахунок згаданої вище політичної справедливості.

Непозбавленою певних суперечливих моментів є, на наш погляд, також і позиція В. В. Сокурєнка, в якій особисто нас не влаштовує той факт, що автор пов'язує наявність/відсутність соціальної справедливості з фактом її захищеності правом. Знову ж таки, не заперечуючи наявності зв'язків між названими явищами, зазначимо, що право, з одного боку, очевидно, виникає після формування та утвердження певної ідеї, тобто тоді, коли остання вже може бути сформульованою та визначеною з достатньою чіткістю та, з іншого, – наявність норм права, покликаних гарантувати соціальну справедливість, як вже зазначалося вище, не гарантує її як такої.

З огляду на викладене, спробуємо сформулювати власне визначення соціальної справедливості. Отже, соціальна справедливість, на наш погляд, являє собою певний баланс між, з одного боку, очікуваннями соціально незахищених верств населення та/чи членів суспільства, які з огляду на певні

¹⁰Прокоф'єв А. В. Соціальна справедливість: номративний зміст та історія становлення // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 2. – С. 12–17.

життєві обставини (хвороба, нещасний випадок тощо) не можуть забезпечити собі гідне існування, на сторонню допомогу та, з іншого, – рівнем такої допомоги, яку готові надати (гарантувати) названим особам заможні представники суспільства (роботодавці) під контролем чи за участю держави. Такий баланс, на наш погляд, має перебувати на рівні, так би мовити, відносного нуля, з одного боку, не дозволяючи розвиватися у суспільстві та державі деструктивним процесам (соціальні революції, зниження економічної активності суб'єктів господарювання), та, з іншого, – спонукаючи отримувачів соціальної допомоги до активної реалізації власних фізичних чи/та інтелектуальних можливостей.

Ведучи мову про соціальну справедливість, варто звернути увагу щонайменше на два важливі аспекти:

по-перше, її обсяг залежить від чималої кількості факторів, чи не найважливішим серед яких, на наш погляд, є рівень культурного розвитку суспільства. Надзвичайно слушними у зв'язку з цим виглядають слова А. Д. Керимова, який писав, що для створення нових, більш досконалих державних інститутів та структур, які відповідають вимогам часу, для цілеспрямованого регулювання, розумного та справедливого улаштування

суспільного життя необхідним є більш високий у порівнянні з теперішнім інтелектуальний та духовно-моральний рівень якщо не усього населення, то щонайменше значної його частини. Інакше кажучи, перш, ніж створювати майбутнє, – продовжує вчений, – потрібно сформувати або хоча б приступити до формування «нової», якщо завгодно, більш високорозвиненої і високоорганізованої, більш ініціативної, інтелектуальної і моральної людини – людини, творчої місією якої і буде створення майбутнього¹¹. І дійсно, якщо подивитися на історію становлення концепції соціальної держави через призму культурного розвитку людства, то очевидно є наступна закономірність: підвищення рівня культурного розвитку людства супроводжувалося більш глибоким проникненням у сферу організації суспільного та державного життя ідеї соціальної справедливості. Саме культура, на наше переконання, з одного боку, дозволяє окремій особі зрозуміти можливість та допустимість очікування допомоги від держави, а з іншого, – робить державу готовою до такої допомоги;

по-друге, соціальна справедливість формується за участю різних суб'єктів

¹¹Керимов А. Д. О культурно-просветительской функции современного государства // Право и образование. – 2006. – № 2. – С. 185–191.

суспільних відносин, роль яких у цьому процесі може бути неоднаковою. Постійною величиною тут, зрозуміло, завжди буде приватна особа, яка претендує на соціальну допомогу, проте надавачі такої допомоги можуть бути різними. Їх конкретний суб'єктний склад буде залежати від позиції держави у сфері, що розглядається, яка може зводитися 1) або до спостереження за втіленням заможними прошарками суспільства ідеї соціальної справедливості у життя; 2) або до субсидіарної участі з останніми у названому процесі; 3) або у перебрані на себе переважної кількості функцій та завдань, спрямованих на її реалізацію.

Разом з цим, необхідно відзначити, що у науковій літературі мають місце і інші точки зору на предмет розуміння значення соціальної справедливості для становлення концепції соціальної держави. Так, наприклад, В. М. Якубенко вважає, що основні засади соціальної держави закладаються за рахунок принципу рівних можливостей, принципу людської гідності, принципу соціальної справедливості, принципу солідаризму, принципу субсидіарності, принципу відносної незалежності суспільних відносин¹². З викладеного стає очевидним, що автор

¹²Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: дис. канд. юрид. наук / 12.00.01 / Вячеслав Михайлович Якубенко. К., 2005., с. 44.

ідею соціальної справедливості звів до рівня принципу, поставивши його в один рядок з іншими принципами соціальної держави. Така позиція виглядає необґрунтованою, хоча б з огляду на те, що щось має передувати і названим принципам і соціальній державі як такій. Названі принципи, оскільки вони відображають окремі аспекти соціальної держави, не можуть претендувати на статус першооснови, оскільки першооснова (ідея) не може бути зведена до рівня окремого. Таким чином, необхідно відрізнити ідею соціальної справедливості як основу формування концепції соціальної держави від принципів соціальної політики та принципів соціальної держави.

Отже, в якості проміжного висновку зазначимо, що соціальна справедливість, як ідея, набуває фундаментального значення для концепції соціальної держави, виступаючи необхідною передумовою (базисом) для формування та розвитку її наступних компонентів.

Соціальні права людини і громадянина

Наступним елементом концепції соціальної держави, на наш погляд, виступають соціальні права людини і громадянина, які, з одного боку,

сформувалися на підставі ідеї соціальної справедливості, а з іншого, – самі заклали підґрунтя для формування соціальної політики держави, яка визнала такі права. Зазначимо, що подібна послідовність розміщення елементів у конструкції концепції соціальної держави відповідає історичним особливостям становлення останньої. Підтвердження нашої думки ми знаходимо також і на сторінках наукової літератури, де, наприклад, В. М. Якубенко стверджує, що рішучий перехід до соціальної політики на теренах західноєвропейських держав відбувся у наслідок фіксації соціальних та економічних прав громадян в юридичних актах, зокрема у Французькій декларації прав людини і громадянина 1793 р.¹³. Зрозуміло, що можна вести мову і про дещо інше розташування названих вище елементів у системі концепції соціальної держави. Так, думаю, окремі колеги будуть обстоювати точку зору, що соціальні права стали наслідком готовності конкретної держави взяти на себе виконання соціальної функції, а раз так, то їх варто було б розмістити після соціальної політики та соціальної функції держави. Ми особисто, у цілому, не виключаємо і таку можливість, правда, якщо підходити до цієї проблематики із суто формальних чи позитивіських начал. Проте, зазначимо,

¹³ Там само, с. 20.

що така точка зору не узгоджується з теорією природних прав людини, які, як відомо, існують незалежно від факту їх нормативного закріплення чи офіційного визнання державою.

Розпочинаючи аналіз соціальних прав, одразу висловимо свою незгоду з тими авторами, які не вважають соціальні права власне правами. В обґрунтування такої точки зору, зокрема, зазначається, що оскільки право ґрунтується на взаємодії права та обов'язку, то прав, у даному випадку соціальних, не може бути там, де громадянин нічого не винен державі¹⁴. Висловлюючи власне ставлення до наведеної думки, зазначимо, що тут спостерігається не зовсім вірне розуміння концепції кореспондуючих прав та обов'язків учасників правовідносин, зміст якої, нагадаємо, зводиться до того, що праву одного учасника відносин має відповідати конкретний обов'язок, покладений на іншого його учасника¹⁵. Як бачимо, тут мова не йде про поєднання кореспондуючих прав та обов'язків у межах правового статусу лише одного учасника правовідносин, оскільки це є, фактично, неможливим. Соціальні права

¹⁴Мамут Л.С. Социальное государство с точки зрения права // Государство и право. – 2001. – № 7. – С. 5-14.

¹⁵Сирота Д. І. Кореспондуючі права та обов'язки громадянина і працівника міліції: адміністративно-правовий аспект : Дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.07 / Дмитро Іванович Сирота. Х., 2009., с. 26, 35.

приватної особи, таким чином, мають узгоджуватися із соціальними обов'язками держави, невиконання або неналежне виконання яких останньою, може стати приводом для звернення фізичної особи до адміністративного суду з адміністративним позовом, у підґрунтя якого і буде покладено факт порушення державою відповідного соціального права громадянина. Можливість судового захисту соціальних прав людини і громадянина є додатковим свідченням того, що останні, власне, і є правами як такими. У ракурсі викладеного не можна не звернути увагу також і на той факт, що соціальні права визнані як такі і на конституційному рівні, знаходячи, як наслідок, своє розміщення серед решти основних права людини і громадянина. У даному разі мова йде, наприклад, про ч. 1 ст. 46 Конституції України¹⁶, яка гарантує громадянам право на соціальний захист.

Характеризуючи соціальні права, необхідно звернути увагу на той факт, що останні, у переважній більшості випадків, зараховуються до категорії прав «другого покоління»¹⁷. Подібна позиція, наприклад,

¹⁶Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

¹⁷Кондратьєв Р. Соціальна держава в теоретико-правових і філософських дослідженнях // Право України. – 2005. – № 2. – С. 81–84; Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001., с. 170–171; Лукашева Е. А. Социальное государство и права человека / Е. А. Лукашева // В кн.: Всеобщая

О. З. Панкевичем, пояснюється тим фактом, що останні відрізняються від прав людини «першого покоління», тобто громадських і політичних. Такі відмінності автор вбачає у наступних двох аспектах: по-перше, у їх змістовних характеристиках та, по-друге, у способах їхньої реалізації та захисту. Виходячи з усталеного у політико-правовій думці розрізнення понять «негативної» та «позитивної» свободи, пише О. З. Панкевич, слід визнати слушність прийнятої у теорії держави і права відповідної змістовної характеристики кожного із двох «поколінь» прав людини. Якщо права громадянські та політичні головним чином спрямовані на забезпечення свободи від протиправного втручання державної влади (негативні права), то для соціально-економічних прав характерною є якраз наявність претензій на забезпечення і здійснення інтересів індивіда за допомогою державних дій (позитивні права). Безумовно, продовжує автор, соціально-економічні права мають свою специфіку щодо способів їхньої реалізації та захисту: адже ступінь їх гарантованості з боку держави – на відміну від класичних прав «першого покоління» – дійсно перебуває у досить жорсткій залежності

декларация прав человека: проблемы совершенствования российского законодательства и практики его применения. М., 2000. – С. 13–14.

від стану економіки відповідного суспільства¹⁸.

Формулюючи власну точку зору на рахунок можливості вести мову про окремі покоління прав взагалі та позиції О. З. Панкевича зокрема, зазначимо наступне. Аналіз літератури, в якій пропонується виділення окремих поколінь прав¹⁹, дозволяє зробити висновок про те, що «теорія поколінь» будується з огляду на історичну послідовність визнання та офіційного закріплення того або іншого права чи групи таких прав. Показовими у цьому плані можуть бути слова Н. Б. Мушак, яка пише: «Характеризуючи друге покоління прав людини, яке становлять соціально-економічні та культурні права, варто відмітити, що це покоління як окрема категорія з'являється лише на межі XIX-XX століть, відображаючи результати широкої соціальної боротьби, що точилася в капіталістичних суспільствах того часу»²⁰. З огляду на це, ми схилиємося до думки,

що аналіз того або іншого права людини чи їх сукупності через призму теорії «поколінь прав» не має жодного практичного значення і має застосовуватися виключно у роботах з історії права та історії прав людини і громадянина. Для сучасного правознавства ця теорія є непридатною, оскільки вона не дає відповіді на два принципових питання: по-перше, у чому полягає змістовна суть (характеристика) того або іншого права з юридичної точки зору та, по-друге, яким чином може бути реалізоване те або інше право приватною особою.

Що стосується позиції, сформульованої О. З. Панкевичем, яка, до речі, підтримується і іншими авторами²¹, то у її межах, як на нас, відбулося не досить вдале поєднання двох різних підходів до групування прав людини. Інакше кажучи, автор намагався пояснити різницю між правами різних поколінь через призму теорії статусу особи, розробленої Г. Еллінеком²², що є у принципі неможливим. Зупинимося на цьому аспекті детальніше, поєднавши між собою цей та попередньо зроблений нами висновок на рахунок теорії «поколінь

¹⁸Панкевич О. З. Соціальна держава: до загально-теоретичної характеристики // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 2–3 (28–29). – С. 29–42.

¹⁹Лазур Я. В. Щодо класифікації прав і свобод людини // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 565–569 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/111jvici.pdf>; Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми // Право України. – 2010. – № 2. – С. 101–102.

²⁰Мушак Н. Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 298–301.

²¹Петрик В. Р. Прав людини «Другого покоління» [Електронний ресурс]/Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2599/1/06_2006.pdf.

²²Jellinek Georg System der subjektiven öffentlichen Rechte. Tübingen. Verlag von J.C.B.Mohr. 1919., s. 86-87.

прав».

Відаючи належне значенню знань про історію виникнення та становлення прав людини, зазначимо, однак, що воно завжди поступалося значенню питань реалізації прав приватними особами. Для громадянина було, є і буде важливим, насамперед, розуміти, для чого йому необхідне те чи інше право і як він може ним скористуватися. Право людини, розглядаючи його у спрощеному вигляді в якості можливості певної поведінки або утримання від такої поведінки, має сенс і практичне значення лише у відносинах індивіда з іншими особами, останні з яких можуть бути представлені або приватними особами, або державою. З цього, як наслідок, випливає, що уся сукупність прав, надана приватним особам, може бути реалізована у двох площинах – у приватній або у публічній. Відповідно, права приватних осіб мають бути первинно поділені на суб'єктивні приватні права та суб'єктивні публічні права. Теорія «поколінь прав» такого поділу не знає, не враховуючи, відповідно, ті принципові особливості, які проявляються у зв'язку з нормативним забезпечення і процедурою реалізації цих, принципово відмінних груп прав людини.

Повертаючи до соціальних прав людини, стає очевидним, що їх реалізація відбувається у публічній площині, у

зв'язку з чим, вони можуть бути зведені до підвиду суб'єктивних публічних прав. Цей висновок, власне кажучи, не є новим для вітчизняної юридичної науки, оскільки його вже більше ста років тому сформулював відомий вчений-адміністративіст А. І. Єлистратов, який з цього приводу писав: «У міру того, як державне управління приймає ідею суспільного служіння, воно стає для громадян підставою публічних зобов'язальних прав... Правовідносини, які виникають між адміністрацією та громадянами на ґрунті публічних служб, багато у чому підпорядковуються правилам цивільного права та процесу, але за своїм суспільним призначенням вони продовжують залишатися відносинами публічного права»²³.

Суб'єктивні публічні права не є однотипними як за своїм змістом, так і за порядком їх реалізації. Одним з перших на цю особливість звернув увагу Г. Еллінек, розробивши, як наслідок, теорію чотирьох статусів приватної особи, зміст кожного з яких визначався специфікою відповідної групи названих прав. Так, відповідно до названої теорії, яка активно застосовується і сьогодні в європейській юридичній

²³Елистратов А.И. Основные начала административного права. Издание 2-е. М., 1917., с.124.

літературі²⁴, необхідно вести мову про статуси: пасивний, негативний, позитивний та активний. У пасивному статусі (на сьогоднішній день ця конструкція втратила своє теоретичне та практичне значення) індивід позбавлений самовизначення. У цьому положенні держава не розглядає його в якості юридичної особистості, позбавляючи останнього, таким чином, будь-яких прав або вимог щодо себе самої. Негативний статус є для індивіда сферою свободи від держави. Позитивний статус втілюється у здатності приватної особи висувати вимоги до держави. Активний статус полягає у правовій здатності індивіда діяти для держави. Самі по собі, названі статуси ще не є правами: це тільки різні положення, в яких індивід, в якості визнаної державою особистості, може знаходитися у відносинах до держави. Але кожного разу, коли на статусі засновується правова вимога, – можливість для індивіда привести у рух, у власному інтересі норми об'єктивного права, із статусом поєднуються суб'єктивні публічні права²⁵.

Таким чином, соціальні права людини, якщо дивитися на них через

призму викладеного, відносяться до групи «позитивних прав», надаючи приватним особам, як наслідок, можливість вимагати від держави, в узагальненому розумінні, реалізації ідеї соціальної справедливості. Принагідно зазначимо, що соціальні права, з огляду на неоднорідність «позитивних» прав як таких, мають бути віднесені до групи похідних «позитивних» прав, тобто тих, які надають можливість приватним особам вимагати від держави захисту їх соціальних інститутів (соціальних установ, закладів, соціальних виплат тощо). Іншу ж групу соціальних прав утворюють вихідні «позитивні» права, які, у свою чергу, дозволяють індивідам вимагати їх захисту через створення необхідних для цього інститутів.

На завершення розмови про соціальні права людини як про підвид суб'єктивних публічних прав, зазначимо, що не дивлячись на їх яскраво виражений публічний характер, останні, на сьогоднішній день, у переважній більшості випадків аналізуються через призму права приватного, що, на наш погляд, призводить до викривлення, а подекуди і до руйнації, самої ідеї цих прав, реалізація яких ніколи не зможе бути забезпечена у позапублічному (позадержавному) режимі, тобто на підставі норм приватного права. Одну з причин подібного неправильного розуміння природи соціальних прав ми, до

²⁴Grundrechte. Staatsrecht II / von B.Pieroth und B.Schlink. 2009. C.F. Müller Verlag, Heidelberg., s. 22-25.

²⁵Jellinek Georg System der subjektiven öffentlichen Rechte. Tübingen. Verlag von J.C.B.Mohr. 1919., s. 86; Елистратов А.И. Основные начала административного права. Издание 2-е. М., 1917., с. 122.

речі, вбачаємо у надмірній абсолютизації значення названої вище теорії «покоління прав» для вітчизняної юридичної доктрини і практики. Її повсюдне застосування, за відсутності альтернативних теорій, зробило неможливим пізнати дійсну сутність багатьох прав людини, у тому числі і соціальних прав.

У розрізі аналізу соціальних прав необхідно звернути увагу також і на той факт, що останні можуть бути поділені на групи залежно від юридичної природи норм, які визначають умови та процедури їх реалізації. Зазначений аспект, на наш погляд, є надзвичайно важливим, оскільки він впливає як на побудову суб'єктного складу відносин, у межах яких відбувається реалізація таких прав, так і на спосіб захисту та відновлення відповідного соціального права.

Розвиваючи сформульовану думку, ще раз наголосимо на тому факті, що усі соціальні права носять публічний характер, тобто у підґрунтя їх становлення та розвитку покладена ідея соціального служіння держави приватним особам. Зазначена мета, однак, може бути досягнута за рахунок різних засобів та у різних способи. Так, наприклад, держави соціалістичного спрямування, заперечуючи та не визнаючи існування приватної власності на засоби виробництва, землю тощо, розбудовували

виключно державні (публічні) механізми реалізації соціальних прав. Відповідно, учасниками соціальних правовідносин за таких умов завжди були, з одного боку, держава, а з іншого, – отримувач соціальної допомоги. Проте, у державах демократичного профілю склад потенційно можливих суб'єктів соціальних правовідносин є ширшим, що пояснюється включенням до нього також і юридичних осіб приватного права, які перебирають на себе забезпечення реалізації частини соціальних прав, гарантованих приватним особам. Поряд з цим, необхідно звернути увагу також і на той факт, що, за останнє названого політичного режиму, і діяльність самої держави у соціальній сфері частково змінюється. Вона, якщо дивитися на неї як на учасника соціальних правовідносин, може перебувати тут у різних статусах, – публічно-правовому або приватно-правовому, що, однак, жодним чином не заважає їй реалізовувати ідею соціального служіння.

Таким чином, з викладеного впливає, що у підґрунтя реалізації названих вище соціальних прав можуть бути покладені норми права різної юридичної природи, що, відповідно, дозволяє вести мову про існування групи публічних соціальних прав (юридичною основою таких прав є норми публічного права, якими визначається також і порядок

реалізації цих прав) та групи приватних соціальних прав (юридичною основою таких прав є норми приватного права, якими визначається також і порядок реалізації цих прав). Можливість та доцільність такого поділу, поміж іншим, впливає також і з потреб судової практики. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 17 Кодексу адміністративного судочинства України²⁶, адміністративним судам підсудні усі адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг. Однак, поряд з цим, очевидним є, що спори, які пов'язані, наприклад, з реалізацією права на створення належних умов праці (одного з видів соціальних прав) на приватному підприємстві, будуть вирішуватися за правилами цивільного процесуального законодавства.

²⁶Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446.

Соціальна політика

Визнання та фіксація соціальних прав індивіда на рівні міжнародних та вітчизняних нормативних актів, вимагає також і розробки відповідної соціальної політики, в якій має знайти прояв ставлення держави до форм, методів та обсягів гарантування і реалізації соціальних прав людини та громадянина. Ведучи мову про соціальну політику, зазначимо, що ми, у цілому, підтримуємо тих авторів, які вважають, що остання являє собою надзвичайно складне явище, виступаючи одночасно і найважливішим напрямом державного регулювання економіки, і органічною частиною внутрішньої політики держави, спрямованої на забезпечення добробуту й усебічного розвитку його громадян і суспільства загалом²⁷.

Складний та об'ємний характер категорії «соціальна політика» обумовлює існування чималої кількості підходів до її тлумачення. Так, на думку Г. Ахінова та С. Калашнікова соціальна політика являє собою діяльність держави та усіх інших суспільних інститутів, спрямовану на прогресивний розвиток соціальної сфери,

²⁷Сімкіна О.В. Змістовне наповнення поняття «соціальна політика»: державно-управлінський аспект // Економіка та держава. – 2012. – № 11. – С. 122–125; Сіленко А. Соціальна політика та її пріоритети у перехідному суспільстві // Людина і політика. – 2003. – № 1. – С. 118 – 128.

удосконалення умов, способу життя та якості життя людей, забезпечення певної частини їх життєвих потреб, надання громадянам необхідної соціальної підтримки, допомоги і захисту²⁸. У свою чергу, А. А. Кочетков визначає соціальну політику в якості системи економічних відносин, у межах яких держава забезпечує кожному члену суспільства гарантії певного рівня життя, мінімально необхідного для розвитку і використання його здібностей (трудових, підприємницьких, особистісних) і забезпечує його при втраті цих здібностей (люди похилого віку, хворі, інваліди, діти тощо)²⁹. О. В. Сімкіна тлумачить соціальну політику в якості особливого аспекту внутрішньої політики держави, метою і змістом якого є регулювання усього комплексу соціальних процесів і відносин класів, верств, соціальних, соціально-демографічних, соціально-професійних груп, соціальних спільнот з приводу збереження та зміни їх соціального стану³⁰.

На підставі аналізу наведених

²⁸Ахинов Г. А. Социальная политика / Г. А. Ахинов, С. В. Калашников. Учебное пособие. – М.: Наука, 2003., с. 45.

²⁹Кочетков А.А. Основы экономической теории: Курс лекций / А.А.Кочетков. –п 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2005. , с. 472.

³⁰Сімкіна О.В. Змістовне наповнення поняття «соціальна політика»: державно-управлінський аспект // Економіка та держава. – 2012. – № 11. – С. 122–125.

підходів до розуміння змісту категорії соціальна політика, а також інших, які були свідомо залишені поза нашою увагою, можна дійти висновку, що, не дивлячись на їх зовнішні відмінності, усіх їх об'єднує той факт, що автори зводять соціальну політику до діяльності правотворчого та правозастосовного характеру, у межах якої відбувається задоволення відповідних соціальних потреб приватних осіб. Проте, на наш погляд, такий підхід є неправильним, оскільки під час його формування не береться до уваги (чи невірно тлумачиться) категорія більш загального порядку, якою є «політика». Інакше кажучи, визначення категорії «соціальна політика» має здійснюватися через призму поняття «політика».

Ознайомлення з науковою літературою показує, що під політикою, якщо дивитися на неї через призму науково-сконструйованих тлумачень, розуміється процес діяльності, яка визначає життя держави. Разом з цим, однак, варто прийняти до уваги той факт, що політика може тлумачитися і з інших вихідних позицій (соціологічної, економічної, субстанціональної, процесуальної, натуралістичної,

теологічної тощо³¹), що обумовлює існування і інших підходів до її тлумачення. Що ж стосується даної роботи, то у її межах на політику взагалі та соціальну політику зокрема варто дивитися насамперед з правової точки зору, яка, на наш погляд, вимагає проведення відмежування названих явищ від інших видів діяльності, у межах яких відбувається визначення життя держави. Необхідність такого кроку впливає, насамперед, з Конституції України, у межах якої здійснюється доволі чітке розмежування законотворчої, виконавчої та судової діяльності, з одного боку, та політичної, – з іншого. В якості прикладу тут можна навести ст. 85 Основного закону, у межах якої розмежовуються повноваження Верховної Ради України щодо прийняття законів (п. 3) та визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики (п. 5). Подібні приклади можна навести також і щодо Президента України та Уряду України. Результати реалізації політики (політичної діяльності) знаходять прояв у політичних рішеннях, а не у юридичних актах. Різниця між такими документами є очевидною, що, зокрема, обумовлює існування і різних режимів відповідальності, у разі, якщо

³¹Основные парадигмы объяснения политики [Електронний ресурс]:Режим доступа: http://old.kpfu.ru/nikto/polit/prog1_2.html.

останні носять протиправний характер. Наразі мова йде про політичну та юридичну відповідальність, які на думку представників як української, так і європейської влади повинні отримати чітке розмежування. На цьому аспекті, зокрема, чітко було наголошено, наприклад, у Постанові Верховної Ради України від 11.04.2012 р. № 4631-VI «Про План заходів щодо реалізації положень Висновку № 190 (1995) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи та Резолюції № 1862 (2012) Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні»³², а також у Резолюції Європейського Парламенту щодо України, яка була ухвалена 24 травня 2012 р. В останнє названому документі, зокрема, зазначено, що Європейський Парламент закликає українську владу провести відмінність між політичною та кримінальною відповідальністю³³.

³²Про План заходів щодо реалізації положень Висновку № 190 (1995) Парламентської асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи та Резолюції № 1862 (2012) Парламентської асамблеї Ради Європи «Функціонування демократичних інституцій в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 11.04.2012 р. № 4631-VI // Голос України від 21.04.2012 р. – № 73-74.

³³Резолюція Європейського Парламенту (про дотримання законодавства щодо прав людини та запровадження базових стандартів ОБСЄ) від 24 травня 2012 р. [Електронний ресурс] // Режим

З огляду на викладене, очевидним та зрозумілим є той факт, що політика взагалі та один з її напрямків, – соціальна політика, не можуть зводитися до звичайної правотворчої чи правозастосовної діяльності, як про це пише, наприклад, О. В. Сімкіна³⁴. За нашим глибоким переконанням соціальна політика має більш глобальне призначення, пов'язане з виробленням стратегічних орієнтирів, спрямованих на закладання основ для відповідної правотворчої та правозастосовної діяльності. Відповідно, результати соціальної політики, як правило, закріплюються не у юридичних актах (законах, указах чи постановах), а у програмних документах, наповнених найбільш узагальненими положеннями, покликаними, насамперед, визначити приналежність (відданість) України тій або іншій моделі соціальної політики – Бісмарківській моделі, моделі Беверіджа, соціал-демократичній моделі, ліберальній моделі, корпоративіській моделі, консервативній моделі, католицькій моделі, шведській моделі, рудиментарній

моделі³⁵.

Кожна з названих моделей соціальної політики має чіткий набір рис та характеристик, які, як вже частково наголошувалося вище, мають розвиватися (конкретизуватися) на рівні законодавчої діяльності. Відповідно, характеризуючи соціальну політику, мають рацію ті автори, які намагаються підійти до її тлумачення з позиції загального підходу, обґрунтовано зазначаючи, що її завданням є забезпечення відтворення тих соціальних ресурсів, з яких держава дістає собі підтримку, створює передумови для розширеного відтворення своєї діяльності та стабільності соціальної системи³⁶. Інакше кажучи, соціальна політика, поряд з соціальною справедливістю та соціальними правами, є одним з трьох «слонів» на яких базується концепція соціальної держави, реальне втілення у життя якої здійснюється вже на іншому

доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a89.

³⁴Сімкіна О.В. Змістовне наповнення поняття «соціальна політика»: державно-управлінський аспект // Економіка та держава. – 2012. – № 11. – С. 122–125.

³⁵Управління соціальним та гуманітарним розвитком : навч. посіб. / авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трошинський, Е. М. Лібанова та ін.; за заг.ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трошинського : у 2 ч. – К.: НАДУ, 2009. – Ч. 1., с. 92; Гриненко А. М. Соціальна політика: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. – К.: КНЕУ, 2003., с. 53; Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 2. – С. 219–227; Жиглей І. В. Моделі соціальних держав та соціальний захист: екскурс в минуле та майбутнє // Вісник ЖДТУ. – 2008. – № 4 (46). – С. 71–79.

³⁶Жмир В. Лобі в Україні: соціальна держава і соціальна політика // Філософські обрії. – 2002. – № 7. – С. 138–150.

рівні – практичному, основним елементом якого, на наш погляд, є соціальна функція держави.

Чимала увага у літературі приділяється також і визначенню основних завдань (напрямів) соціальної політики, до переліку яких пропонується відносити наступні:

- гармонізація суспільних взаємин, узгодження інтересів і потреб окремих груп населення з довготривалими інтересами суспільства, стабілізація суспільно-політичної системи;

- створення умов для підвищення матеріального добробуту громадян, формування економічних стимулів для участі в суспільному виробництві, забезпечення рівності соціальних можливостей для досягнення нормального рівня життя;

- забезпечення соціального захисту всіх громадян та їхніх основних гарантованих державою соціально-економічних прав, у тому числі підтримка малозабезпечених і слабкозахищених груп населення;

- забезпечення раціональної зайнятості громадян;

- зниження рівня криміналізації в суспільстві;

- розвиток галузей соціального комплексу – освіта, охорона здоров'я, наука, культура, житлово-комунальне

господарство і т. ін.;

- забезпечення екологічної стабільності країни³⁷.

У свою чергу В. Жмир до напрямів соціальної політики пропонує зараховувати такі:

- передбачення і, при потребі, реалізація державних гарантій пом'якшення входження суспільства в рівновагу після надзвичайних подій (наприклад, природних і техніко-технологічних катастроф, епідемій, голоду тощо);

- перерозподіл ресурсів задля забезпечення всім соціальним групам суспільства певного рівня життя з метою зняття можливого соціального напруження;

- регулювання способу життя заохочувальними та репресивними засобами³⁸.

На думку А. Михненко та Н. Щур завдання соціальної політики зводяться до:

- скорочення бідності та зміцнення позицій та ролі середнього класу;

- зміцнення конкурентоспроможності національної економіки на засадах інноваційної моделі розвитку і реалізація ефективної державної

³⁷Соціальна політика: сутність, основні принципи [Електронний документ] / Режим доступу: <http://buklib.net/books/25355/>.

³⁸Жмир В. Лобі в Україні: соціальна держава і соціальна політика // Філософські обрії. – 2002. – № 7. – С. 138–150.

антикорупційної політики;

- випереджальне зростання рівня доходів громадян порівняно з інфляцією;

- скорочення фінансово незабезпечених пільг;

- збільшення рівня зайнятості населення та запобігання втраті кваліфікованих кадрів;

- поліпшення соціальної мобільності; поширення волонтерського руху³⁹.

Аналізуючи наведені точки зору, наголосимо на двох аспектах. Відмінність у визнанні завдань (напрямів) соціальної політики, що наразі зустрічається на теоретичному рівні, є природною з огляду на існування її різних моделей, кожна з яких, зрозуміло, характеризується певними власними особливостями. З огляду на це, подальший розвиток наукових досліджень має здійснюватися у напрямку виділення в існуючих наукових підходах до розуміння завдань (напрямів) соціальної політики загальних знаменників, які б, відповідаючи реаліям та перспективам розвитку української держави, могли б бути об'єднані у межах єдиної, саме, української моделі соціальної політики. Думаю, що розмова про українську

(пострадянську) модель соціальної політики має усі підстави для існування, оскільки ті особливості в яких розвивається соціальна політика, як на теренах України, так і на теренах інших пострадянських держав другого «ешелону», не дозволяє віднести її до однієї з відомих нині моделей, кожна з яких тісно пов'язана з історичними, культурними та іншими особливостями тієї або іншої держави. Відповідно вважаємо, що повнокомплектне перенесення існуючих моделей соціальної політики на український ґрунт є неможливим, що, відповідно, і обумовлює необхідність розроблення її власного (українського) варіанту. По-друге, усі наведені вище підходи до розуміння завдань (напрямків) соціальної політики, у цілому, є прийнятними, за виключенням деяких аспектів, про які вже йшла мова вище. Так, повторимося, що ми не схильні розглядати питання екологічної безпеки у контексті соціальної проблематики. У рівній мірі це стосується і сфери житлово-комунального господарства, яка також необґрунтовано згадується під час аналізу соціальної політики, бо, як відомо, житлово-комунальне господарство об'єднує у собі галузь економіки, у межах якої створюються необхідні умови для задоволення матеріально-побутових потреб населення у житлі, воді, опаленні,

³⁹Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – № 2. – С. 219–227.

енергоресурсах, утилізації відходів життєдіяльності людини, транспорті.

Конкретизація завдань соціальної політики досягається за рахунок виділення її напрямів, до яких С. М. Прилипко пропонує відносити наступні:

- забезпечення реалізації прав громадян на соціальне забезпечення, проведення єдиної політики у соціальній сфері;

- забезпечення прийняття законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання соціального забезпечення;

- визначення організаційно-правових форм соціального забезпечення та створення умов для ефективного функціонування системи соціального забезпечення;

- визначення у законодавчому порядку умов, порядку надання та розмірів пенсій, допомог, пільг, соціального обслуговування та інших видів соціального забезпечення;

- встановлення розмірів обов'язкових страхових внесків, що спрямовуються до відповідного фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- визначення бюджетів обов'язкових страхових фондів;

- встановлення обов'язкових вимог щодо створення страхових резервів з

метою забезпечення своєчасності і повноти соціальних виплат;

- перегляд видів та розмірів соціальних виплат з метою покращення матеріального забезпечення громадян;

- визначення умов та забезпечення дотацій відповідному фонду соціального страхування з державного бюджету;

- здійснення соціального забезпечення за рахунок державного бюджету, надання соціальної підтримки окремим категоріям непрацездатних за рахунок державного та місцевого бюджетів;

- встановлення основних видів соціальних стандартів (мінімальний споживчий бюджет, прожитковий мінімум, мінімальна пенсія, мінімальна соціальна допомога тощо);

- забезпечення дотримання суб'єктами права соціального забезпечення вимог законодавства, здійснення у встановлених формах нагляду та контролю за додержанням законодавства про соціальне забезпечення населення України⁴⁰.

Аналізуючи такий підхід, зазначимо, що, у цілому, він є виправданим та виваженим, хоча йому, на наш погляд, властиві і певні недоліки.

⁴⁰Прилипко С. М. Сучасні концептуальні підходи щодо сутності соціальної держави // Право і безпека. – 2007. – № 6/1. – С. 6–9.

Головна проблема тут полягає у тому, що С. М. Прилипко, в окремих аспектах, об'єднує соціальну політику із діяльністю щодо її реалізації. Вище ми вже наголошували на тому, що визначальною рисою політики є її засадний (установчий) характер, а раз так, то навряд чи одним з її напрямів може бути, наприклад, «забезпечення прийняття законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання соціального забезпечення» чи «перегляд видів та розмірів соціальних виплат», оскільки такі дії (рішення) складають зміст правотворчої/правозастосовної діяльності, у межах якої відбувається реалізація соціальної функції держави. З огляду на це, до основних напрямків соціальної політики необхідно відносити її вихідні засади, тобто принципи. Інакше кажучи, не має ані потреби, ані можливості у розрізненні напрямів та принципів соціальної політики, які, за нашим глибоким переконанням, є категоріями синонімічного порядку.

Забігаючи, можливо, дещо наперед, зазначимо, що принципи соціальної політики не можна змішувати чи поєднувати із принципами соціальної держави. Це пов'язано з тим, що соціальна політика є лише одним з елементів соціальної держави (концепції соціальної держави), а раз так, то її принципи не

можуть поширюватися на явище більш загального порядку, яким, відповідно, є соціальна держава.

На сьогоднішній день у літературі можна знайти доволі різні підходи до формування принципів соціальної політики, які можуть бути умовно поділені на офіційні та неофіційні (наукові). У першому випадку мова йде, зокрема, про Філадельфійську декларацію Міжнародної організації праці, в якій відокремлено наступні принципи соціальної політики: праця не є товаром; свобода слова та свобода об'єднань; злидні в будь-якому місці є загрозою для загального добробуту; всі люди, незалежно від раси, віри та статі мають право на матеріальний добробут та духовний розвиток в умовах свободи та поваги гідності, економічної стійкості та рівних можливостей⁴¹.

У свою чергу Н. В. Осокіна пропонує вести мову про наступні принципи соціальної політики: встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці; охорона праці та здоров'я людей; забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства та дитинства, інвалідів та громадян похилого віку; можливість кожної дорослої людини заробляти на себе та

⁴¹Цит. за: Удовиченко В.П. Украина: Поиск модели социального государства. – К.: Совет по изучению производственных сил НАН Украины, 1997., с. 28.

утримання своєї родини; розвиток системи соціальних служб; встановлення державних пенсій та допомог⁴².

Дещо по-іншому до цього питання підходить І. М. Сирота, виділяючи в якості принципів соціальної політики такі: соціальне забезпечення на умовах обов'язкового страхування всіх працівників; багатоманітність форм та видів соціального забезпечення застрахованих працівників; диференціація умов та форм соціального забезпечення залежно від характеру та тривалості трудової діяльності і розміру страхових внесків; забезпечення пенсіями та допомогами на рівні прожиткового мінімуму; здійснення соціального забезпечення за рахунок коштів державних і недержавних страхових фондів; здійснення соціального забезпечення органами державного управління; охорона і захист права та законних інтересів громадян на соціальне забезпечення⁴³.

Висловлюючись з приводу принципів соціальної політики, зазначимо наступне. По-перше, перелік принципів соціальної політики, так само як і її

⁴²Осокина Н. В. К вопросу о теории и практике социального государства // Конституционно-правовые проблемы формирования социального правового государства: Материалы междунар. науч.-практ. конф. / Ред. Головки А. А. – Минск.: Белорусский гос. университет, 2000. – С. 112–113.

⁴³Сирота И. М. Право социального обеспечения в Украине. – Харьков: Одиссей, 2000., с. 64.

завдання (напрямки), є залежним від відповідної моделі такої політики, яка підтримується тим або іншим автором. З огляду на це, на сучасному етапі формування української соціальної політики навряд чи вдасться дійти згоди щодо переліку названих принципів. Проте, викладене, зрозуміло, не означає, що робота з уніфікації принципів соціальної політики не повинна проводитися. Безмовно ні! Вироблення системи, скажімо так, базових принципів соціальної політики є корисним та необхідним, оскільки останні сприятимуть формуванню більш глибокого та всебічного уявлення про назване явище як таке. По-друге, принципи соціальної політики, виступаючи основою явища, яке само по собі характеризується високим рівнем загальності, не можуть зводитися до рівня конкретного, оскільки у протилежному випадку відбудеться їх змішування із завданнями (напрямами) соціальної політики. По-третє, на наш погляд, система принципів соціальної політики може мати наступний вигляд:

- поєднання державних соціальних гарантій з тенденцією до мобілізації власних ресурсів особистості у вирішенні соціальних проблем;

- орієнтація на стимулювання підвищення мотивації праці, її результативності та ефективності;

- сприяння активізації участі недержавного сектору економіки, а також інституцій громадянського суспільства у соціальних програмах та проектах;

- розподіл соціального грошового навантаження між державним та місцевими бюджетами;

- поетапний характер планування та реалізації соціальних програм і проектів, який супроводжується постійним аналізом отриманих здобутків та виявлених проблем;

- врахування культурних, національних, гендерних, мовних аспектів під час розробки та реалізації соціальних програм і проектів.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що основоположними (базовими) елементами концепції соціальної держави виступають ідея соціальної справедливості, соціальні права людини і громадянина, а також соціальна політика держави. Зазначені елементи, розвиваючись поступово та послідовно в історичному плані, у свою чергу, закладають необхідну основу для реального провадження у життя концепції соціальної держави, що відбувається вже на рівні соціальної функції конкретної держави.